

ФІЛОСОФІЯ РЕЛІГІЇ

УДК 21:314 Філософія релігії

DOI <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2021.3.6>

Данканіч Артем Сергійович

кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри філософії

Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара
пр. Гагаріна, 72, Дніпро, Україна
orcid.org/0000-0003-0824-1936

КУЛЬТУРНО-КОНФЕСІЙНИЙ КОНТЕКСТ РАНЬОГО ІСЛАМУ

Актуальність проблеми. Сьогодні іслам відіграє колосальну роль у політичному і культурному житті не тільки в країнах Близького Сходу, а й в Європі і навіть США. Мусульмани стали помітною соціальною і конфесійною групою в Великій Британії, Німеччині, Франції, Канаді і Австралії. Ріст мусульман в найближчі десятиліття призведе до того, що приблизно в 2050 році їх кількість досягне паритету з християнами. Такі прогнози змушують переосмислити роль ісламу не тільки в глобальному, а й українському контекстах.

Мета. Вивчення контексту раннього ісламу у світлі конфесійного і культурного аналізу.

Методи. Автором статті використовуються герменевтичний, діалектичний і компаративний методи. Їх поєднання дозволяє виявити складні процеси формування раннього ісламу: його теології, практики і міжконфесійного діалогу.

Результати дослідження. Дослідження історії і теології раннього ісламу показує, що особливе місце в його становленні належало язичницькій культурі арабських племен Аравійського півострова, юдаїзму і християнським групам, які були витіснені за межі Візантії (несторіани, монофізити, монофіліти). Саме вказані контексти стали тим ґрунтом, на якому зароджувалася новітня монотеїстична традиція ісламу. Її ріст характеризується діалектично. З одного боку, язичники, юдеї і християни піддавалися критиці за слідування невірним віруванням (язичники) і спотворення початкового монотеїзму (юдеї, християни), з іншого – саме ця полеміка і стала фактором формування мусульманської ідентичності. Пророчий поклик Мухаммада супроводжувався дуалістичною серією одкровень, які він отримав в Мекці і Медині. Ті сури Корану, які були отримані в мекканський період, характеризувалися моральним перфекціонізмом і закликами до духовного переображення. Саме в цей період визначається вектор молитви Мухаммада (Єрусалим) і пошук визнання молодого пророка серед юдейського оточення. Вимушена еміграція (гіджра) і отримання наступних одкровень (мединські сури) демонструють поворот по відношенню до юдаїзму і християнства, наслідки якого відчущуються і сьогодні.

Ключові слова: Мухаммад, іслам, умма, контекст, язичництво, християнство, юдаїзм, Аравійський півострів.

Вступ. Станом на сьогодні іслам є другою за кількістю послідовників світовою релігією. За останніми даними, що час від часу з'являються на сторінках соціологічних журналів, простежується стабільний ріст ісламської умми. За наявними тепер прогнозами, зокрема проведеними організацією «Pew Research Center», в 2050 році іслам зрівняється з християнством за кількістю віруючих [10]. Ці та інші обставини (збільшення мусульман в Європі, США, Канаді) демонструють, що в недалекому майбутньому діалог з ісламом з боку українського суспільства стане не тільки політичною, а й культурною необхідністю. Діалог, у свою чергу, повинен ґрунтуватися на розумінні того контексту в якому виник іслам, а також його еволюції і подальшому розвитку. Відповідно, його осмислення вимагає спеціального і професійного аналізу з боку українських вчених і дослідників, що працюють у сфері гуманітаристики.

Мета та завдання. З урахуванням вищенаведеного метою презентованої статті є аналіз культурно-конфесійного контексту раннього ісламу.

Методи дослідження. Досягнення мети передбачає залучення герменевтичного, компаративного і діалектичного методів. Їх поєднання дозволяє виявити і зрозуміти ті виклики і контексти, що супроводжували ранній іслам. В основі дослідження лежить принцип світоглядної нейтральності і об'єктивності.

Результати. Історія раннього ісламу вже давно і ретельно вивчається в двох контекстах: конфесійно-апологетичному і науково-релігійнознавчому. Якщо перший зумовлений світоглядними передумовами, то другий намагається зрозуміти історичні, культурні, економічні, соціальні і навіть теологічні засади ісламу з нейтральних позицій. Серед таких вчених помітно виділяються Ignaz Goldziher (Ігнац Гольдцієр), Richard Bell (Річард Белл), Tor Andare (Тор Андре), Arthur Jeffery (Артур Джефрі), William Montgomery Watt (Вільям Монтгомері Вотт), Albert Kenneth Cragg (Альберт Кеннет Грег), Andrew Rippin (Ендрю Ріппін) та багато інших.

Варто зазначити, що ранній іслам зародився в достатньо поляризованому контексті: з одного боку – це арабське язичництво, з його культурними особливостями, а з іншого – громади, що представляли юдаїзм і християнство на території Аравійського півострова. І перший, і другий контексти справили значний вплив на ранній іслам.

Зародження ісламу традиційно розглядають з початком пророчої місії Мухаммада. На думку сучасної британської дослідниці ісламу і світових релігій Karen Armstrong (К. Армстронг), поклик молодого Мухаммада ібн Абдаллаха подібний тим переживанням, що мали давньоєврейські пророки Ісая, Єремія, Єзекіїл та інші. Молодий Мухаммад часто віддалявся з сім'єю з метою духовного усамітнення. На горі Хіра Мухаммад звершував молитву і багато часу проводив в роздумах про сенс життя. Молодого представника племені курайшитів дуже непокоїло суспільне і моральне становище його односельців. Навіть незважаючи на економічний успіх Мекки, що перетворилася в один з найважливіших бізнес центрів Аравійського півострова, зміни в моральному, духовному і культурному житті курайшитів не проглядалися. Натомість їх супроводжував економічний матеріалізм і бажання наживи. Мухаммад глибоко відчув, що його плем'я стало на шлях морального і духовного занепаду, а саме воно вимагало суспільно-світоглядних трансформацій [3, с. 71].

Очевидно, що в язичницькій культурі і суспільстві Аравійського півострова назрівали зміни, і, як показує К. Армстронг, це добре усвідомлював молодий Мухаммад. Йому було боляче дивитися на культ багатства, що поширився серед курайшитів та представників інших племінних союзів. Цікаво, що, на думку дослідниці, на релігію як таку в арабів просто не вистачало вільного часу, оскільки все їх життя було боротьбою за виживання. Вони мали язичницький пантеон і розкладжену мережу храмів, але так і не створили міфології, яка б відводила богам і святиням місце в духовному житті. Серед інших важливих особливостей язичницьких вірувань арабів британська дослідниця наводить таку: відсутність уявлень про життя після смерті. У арабського населення Аравійського півострова була віра в вищу силу «Дарб», («час» або «доля»). Моральний кодекс арабів язичників відображало етичне зібрання правил – муррува. Вони артикулювали абсолютне підпорядкування вождю, його захист і помсту за надання шкоди членам племені. Лідер арабської общини мав виняткове право на поділ фінансів і продуктів харчування, а також на винесення смертної кари. Така суспільна етика не вимагала спеціального інституту покарання, оскільки в до-ісламській Аравії, вчинивши злочин, особа могла бути покараною в дуже короткий термін [3, с. 72].

Зрозуміло, що в доісламський період на території Аравійського півострова панувала культура язичництва зі своєю своєрідною племінною етикою. Із цього приводу американський письменник Wunbrandt James (Джеймс Вінбрандт) в роботі «A brief history of Saudi Arabia» (коротка історія Саудівської Аравії) зазначає, що «переважна більшість арабів були політеїстами. Бедуїни практикували анімістичну, язичницьку релігію. Вони поклонялися духам, що аффілювалися з струмками, деревами, скелями та різними неживими предметами. Такі святині і святі місця були вченими знайдені по всьому Аравійському півострові. Серед тисяч написів виявлених на

півострові, найпоширенішим є заклики до різних божеств. Бедуїни також пристосовували вірування семітських астральних релігій, визнаючи божества, яких пов'язували з небесними тілами. Кілька богинь (Аль-Лат, Аль-Уза, Аль-Манат) користувалися особливою пошаною. Деякі анімістичні релігії також визнавали вищим божеством Аллаха, хоча повноваження цієї фігури здаються нечітко визначеними, а її шанування вважається слабким» [11, с. 25].

Поділяє цю точку зору і видатний ісламознавець Andrew Rippin (Ендрю Ріппін), показуючи, що на той час існувала ціла низка інших видатних божеств, особистість яких залежала від місцевості та історичної епохи. Чітко проаналізувати їх сутність вкрай складно, враховуючи ті труднощі, які виникають у дослідників при вивченні пам'яток тієї доби. А втім, вражає дослідник, ми можемо зробити ряд зауважень, а саме:

1. Бог-місяцю був відомий як Аль-Манат, Амм, Сін, Вад. Цікаво, що ім'я останнього з наведеного переліку до-ісламських божеств згадується у Корані 71:23. Наведемо аят повністю: «І сказали вони: не полишайте богів своїх – не полишайте ні Вадда, ні Сувва, ні Ягуса, ні Яука, ні Насра!» [1, с. 889].

2. Богиня сонця була відома як Шамс. Ці та кілька інших богів, зазначає дослідник, вважалися заступниками племен. Крім того, існували також божества клану та родини, які часто описувались просто як «бог».

3. Структура язичницького менеджменту була чітко артикульованою. Відтак кожний рівень божеств керував своєю сферою, залежно від їх статусу:

1. Особистий рівень.
2. Рівень поселення (села).
3. Рівень племінної території (землі).
4. Світовий рівень (де божество контролює світові процеси).

За свідченнями археологічних решток різних храмів, жертвоприношення були визначною частиною релігійних культів [8, с. 13].

Цікаво, що саме у таких умовах почалася профетична місія і духовні пошуки Мухаммада. І тут варто наголосити, про що вже вказував Е. Ріппін, що фактично божество на ім'я Аллах було добре знайоме арабським племенам. Принагідно навести в даному випадку точку зору одного з найбільш авторитетних ісламознавців в історії європейського ісламознавства, І. Гольдцієра. Дослідник звертає увагу, що засновник ісламу Мухаммад не проголошував нових ідей. Він не приніс нічого нового у вже існуючі уявлення про ставлення людини до трансцендентного і нескінченного. Однак нічого з цього не применшує його значення. В історичній оцінці творчості Мухаммада питання полягає не в тому, чи зміст його одкровення був цілком оригінальним або абсолютно автентичним творінням його душі. Повідомлення арабського пророка було еклектичним складом релігійних ідей та приписів. Вони, в свою чергу, були отримані ним в результаті контактів з християнами та юдеями, в яких він вбачав можливість для початку пробудження щирих релігійних почуттів серед його товаришів-арабів. Релігійні регламенти теж походили з іноземних джерел. Мухаммад визнавав їх необхідними для встановлення життя згідно з волею Божою. Думки, які так пристрасно доторкнулись до його серця, він осмислював як божественне Одкровення, інструментом якого він повинен був постати. Зовнішні враження та особистий досвід підтвердили це щире переконання [5, с. 5].

Відомий дослідник ісламської теології Kenneth Cragg (Кеннет Грег), підтверджуючи наведені вище рефлексії І. Гольдцієра, показує, що арабські язичники, незважаючи на свій політеїзм, тим не менш чудово розуміли і усвідомлювали верховність Аллаха. Профетична місія Мухаммада, в свою чергу, полягала не в тому, щоб принести нову ідею, практику, культ, а в тому, щоб розставити пріоритети в духовному житті. Справа в тому, що Мухаммаду було важливо підкреслити роль Єдиного і Верховного Бога і при цьому жорстко відкидати існування інших божеств. В цьому і полягає справжній сенс виловлювання Мухаммада «Немає Бога крім Аллаха і Мухаммад пророк його» [4, с. 37].

Поділяє цю точку зору й американський арабіст С. Цвемер. У своїй роботі «The Moslem Doctrine of God» (Ісламське вчення про Бога) він наголошує на тому, що історично ясно і не

викликає сумнів, що навіть арабські язичники в період до Мухаммада визнавали Аллаха верховним божеством, підкреслюючи його одиничний (унікальний) характер. В до-ісламській літературі християнський або язичницький термін *ilāh* застосовувався по відношенню до плеяди божеств. Формула ж *Al-lāh* означає відкидання, заперечення будь-якого бога у порівнянні з Аллахом. Дослідник зазначає, що дім верховного Бога Аллаха був головним в ієрархії божеств у доісламський період в Каабі, яка на той час була язичницьким храмом і містила 360 ідолів. Цікавою залишається одна деталь. За століття до початку духовних пошуків Мухаммада Кааба називалася Бейт-Аллах (дім Аллаху, дім Божий) [12, с. 37].

Варто зазначити, що такий культурний і духовний контекст формування раннього ісламу відіграв важливу роль в розвитку його теології, етики, архітектури, образотворчого мистецтва і навіть літератури. У свою чергу, коранічні згадки про семітських божеств (53:19, 71:23) навряд чи свідкують про можливість їх порівняння з богами грецького пантеону. Про це також зазначають Р. Белл та В. Монтгомері [7, с. 8]. Ці божества насамперед були частиною землеробських культів арабів, і фактично не мали якогось відношення до способу життя кочівників. До того ж, згідно зі свідченнями того періоду кочівники не відчували особливого пієтету перед ними. виправити цю ситуацію припало на долю Мухаммада, який почав свою місію в 610 році нашої ери.

Пророчий поклик молодого Мухаммада і його активні дії призвели до формування ранньої ісламської громади, перед якою постали непрості завдання: переосмислення культурних і етичних засад язичництва, закликання арабів до духовного оновлення і монотеїзму, діалог з юдейськими громадами і християнами.

Цікаво, що язичницька культура арабів сприймалася ними як неповноцінна. Із цього виводу вже згадувана нами К. Армстронг пише: «У арабів навіть не було священних текстів рідною мовою. Це неминуче породжувало масовий комплекс духовної неповноцінності. Юдеї і християни, з якими жителі Аравії часто стикалися, часто насміхалися над арабами, вважаючи їх варварським племенем, що не мало божественного Одкровення. У самих же арабів до почуття образи додавалася мимовільна повага до тих народів, які володіли недоступними для них знаннями. Юдаїзм і християнство в цей регіон майже не проникали, хоча араби визнавали, що ці прогресивні релігії перевершують традиційне язичництво Аравійського півострова» [3, с. 73]. Тонко виявлений дослідницею комплекс, що відчували араби при своєму діалозі з більш розвиненими релігійними традиціями, буде неодноразово маніфестувати себе в історії ісламу. Зрозуміло, що найбільш гостро він відчувався в доісламські часи та на початку профетичної місії Мухаммада.

Яке ж місце належить юдаїзму в контексті формування раннього ісламу? На наш погляд, воно є доволі значним і має чітко простежуваний полемічно-апологетичний елемент. Він з'являється після гіджри, тобто після вигнання (переселення) Мухаммада з його сім'єю, одновірцями і прихильниками з Мекки в Медину в квітні 622 року нашої ери. Протягом перших вісімнадцяти місяців після еміграції Мухаммад намагався пристосуватися до свого нового статусу і заручитися підтримкою юдеїв. Час від часу в одкровеннях того періоду в різній формі він отримує вказівки звернутися до юдеїв. Але коли стало ясно, що лише деякі з них готові відповісти на його заклики, Мухаммаду було наказано засуджувати їх і оголосити, що він проповідує іншу віру, істинну віру Авраама, спотворену юдеями і християнами. Ідея спотворення початкової віри, на наш погляд, стала важливим елементом апологетики ісламу, яка й сьогодні часто артикулюється в ісламсько-юдейському діалозі.

У Корані, вказують Р. Белл та В. Монтгомері Уотт, у першу чергу, містяться відомості про характер суперечок Мухаммада з юдеями. Також там зустрічається згадка про розрив з юдейськими родами Ясриба і подальшому їх вигнанні. Загалом, Коран містить чимало полемічних і апологетичних елементів, в яких простежується критика юдеїв і християн. Втім, Мухаммад не виявляв особливої ворожості до християн за винятком двох останніх років свого життя. До юдаїзму він ставився вороже до самої смерті. Так званий «розрив з юдеями» відбувся приблизно в березні 624 року, незадовго до битви при Бадрі [7, с. 12].

Варто наголосити, що в ранньому ісламі простежуються два періоди: мекканський і мединський. Ставлення до юдаїзму в ці періоди доволі відрізняється. У період до еміграції Мухаммад знаходився під значним впливом юдаїзму, а самі мекканські сури вирізнялися неабияким гуманізмом і толерантністю, закликом до морального перфекціонізму.

Після ж початку проголошення своєї місії Мухаммад очікувано звертався за підтримкою до мединських євреїв, розраховуючи на їх допомогу, яку йому, наприклад, надавала юдейська діаспора в Мекці. В результаті, як ми бачимо, відбувся розрив Мухаммада з юдаїзмом, в якому він шукав задоволення своїх релігійних і світоглядних проблем. Вивчаючи проблему міжконфесійного діалогу між ісламом і юдаїзмом, шведський арабіст Т. Андре звертає увагу на те, що успіхи Мухаммада в Медині дещо компенсувалися його невдачею у боротьбі проти трьох єврейських кланів. Дослідник зазначає, що спочатку здається, що пророк пішов на деякі важливі поступки, щоб знайти прихильність євреїв. Наприклад, відповідно до єврейського звичаю він наказав, щоб його учні під час молитви поверталися до Єрусалиму і прийняли Ашур, єврейський день спокути. Також, вказує Т. Андре, впровадження практики полуденної молитви в цей час, ймовірно, походило з юдаїзму [2, с. 137].

Однак, зазначає шведський ісламознавець, євреї відкинули послання Мухаммада та його претензії на пророчий статус, головним чином через розбіжності між коранічними Одкровеннями та власними священними Писаннями. Зрештою, Мухаммад змінив свою політику щодо євреїв. Він змінив молитовний вектор від Єрусалиму до Мекки, користуючись вказівками коранічного Одкровення (2:142). Наведемо це місце з Корану у повному обсязі: «Нерозумні люди скажуть: Що відвертало їх від киблі до якої поверталися вони? Скажи Аллаху належить схід і захід, і веде Він до шляху прямого того, кого побажає» [1, с. 28]. Із самого початку молитовної практики вони поверталися до Єрусалиму (Байт Аль-Макдіс). З другого ж року гіджри вони почали повертатися в сторону Мекки. Мухаммад також змінив час посту, відкидаючи Ашур на користь місяця Рамадан (дев'ятий місячний місяць в арабському календарі). Коранічні наративи почали бути більш суворими у критиці євреїв. Тут важливо відзначити наступні місця з Корану – 9:29: «Боріться з тими з людей Писання, які не вірують ні в Аллаху, ні в Останній День, які не забороняють того, що заборонив Аллах і Його Посланець, які не коряться істинній релігії, поки вони не платитимуть власноруч данини й не будуть принижені» [1, с. 265]. Також доречно навести наступний аят 98:6: «Воістину, ті з людей писання і багатобожників, які не увірували, опиняться у вогні геєни, де будуть вічно. Вони – найгірші з творинь» [1, с. 955].

Саме в цей час коранічний акцент на статусі Авраама як центральної фігури в історії ісламу стає більш помітним. Такий поворот в ранньому ісламі свідчить про початок формування і концептуального оформлення незалежної ісламської теології. Таким чином, іслам почав апелювати до Авраама як прабатька авраамічних релігій. Юдаїзм з його акцентом на Мойсеї та християнська зосередженість на Ісусі почала розглядатися як відмова від автентичного монотеїзму. Саме в таких умовах, зазначає дослідник, проявляється трансформація ісламської теології і початок артикуляції її більш арабського характеру [2, с. 137–39]. Як можна побачити, вже на ранніх етапах становлення ісламу відбувається жорстка полеміка з юдаїзмом. У подальшій історії взаємовідносин ісламу і юдаїзму її градус буде неодноразово підвищуватися, часто супроводжуючись військовими діями і терористичними актами.

Що стосується місця християнства в контексті формування раннього ісламу, то тут важливо зазначити наступне. Вплив християнства на території Аравійського півострова, як зауважують дослідники, також відчувався, але проблема полягала в тому, що воно було більш розрізненим ніж Юдаїзм. Мекканці, які займалися торгівлею, налагодили відносини з Візантією і Ефіопією, жителі яких сповідували християнство. Християнство знайшло своїх послідовників в Ємені, особливо в роки ефіопського панування. Крім цього, нам відомо, що християнином став мекканець Варак Науфал, двоюрідний брат першої дружини Мухаммада Хатіджи і деякі інші жителі Мекки. Цей факт може говорити про те, що християнство поступово проникало в кола арабської знаті. Те, що воно не отримало більш широкого поширення, пояснюється тим, що прийняття цього віросповідання мало і політичне значення: у Візантії і Ефіопії християнство

(греки були православними, абіссінці – монофізітами) було державною релігією, а в сасанидській Персії значним впливом користувалося несторіанство [7, с. 8]. Так чи інакше, християнство почало проникати на територію Аравійського півострова і, можливо, саме його неоднорідний характер і слабкий вплив не викликали у Мухаммада тих побоювань, як, наприклад, юдейські конгрегації. Як справедливо зазначають дослідники, Мухаммад не виявляв особливої ворожості до християн за винятком двох останніх років свого життя [7, с. 12]. Цікаво, що з перших днів діалогу між християнами і мусульманами між ними не виникало суттєвих теологічних розбіжностей. І саме тут справедливо поставити питання: чому? Справа в тому, що не дивлячись на те, що традиційно до християнської концепції Трійці мусульманські богослови зазвичай ставляться критично, за часів пророка такого скептицизму не відчувалося. Найбільш вірогідне припущення тут полягає в тому, що в Аравію проникали різні єретичні християнські групи, які не сповідували ортодоксальні форми христології: монофізити, монофіліти, несторіани та інші. Для їх теології був яскраво виражений тритеїзм (учення про трьох незалежних один від одного богів). Наведемо декілька уривків з Корану, які б продемонстрували ранньоісламський досвід розуміння християнства:

5:75: «Месія, син Мар'ям – лише посланець. Істинно, приходило посланці й до нього. Мати його – праведниця, але й вони споживали їжу. Поглянь, як роз'яснюємо ми [невіруючим] знамення Наші! І ще раз поглянь – у якій же омані вони» [1, с. 162–163].

5: 116: «І коли сказав Аллах: О, Ісо, сине Мар'ям, чи говорив ти людям: візьміть мене й матір мою за двох богів на рівні з Аллахом? Іса сказав: Преславний Ти! Не говорив я того, на що не маю права. Якби я таке й сказав, Ти б це напевно знав. Ти знаєш те, що в мені, а я не знаю того, що в Тобі. Воістину, тільки Ти знаєш потаємне» [1, с. 172]. у наведених коранічних нарративах простежується критика прирівняння Ісуса і Марії по відношенню до Бога.

Ранньоісламські нарративи містять численні історії і описання життя пророка нової релігії. Серед них є одна, яка проливає світло на таке досить демократичне ставлення Мухаммада і його прихильників до християнства у перші роки своєї місії. Як зазначає арабський дослідник життя пророка Мухаммада Ібн Ісхак, незважаючи на те, що він належав до шляхетної та процвітаючої родини, його рідний дядько Абу-Таліб страждав від бідності. Молодий Мухаммад мусив заробляти собі кошти для існування, будучи хлопчиком-пастухом і торговцем. Один важливий випадок, про який йдеться у всіх його біографіях, стосується відрядження, яке сталося з ним на момент, коли йому було близько дванадцяти років. Він зі своїм дядьком поїхав з караваном до Сирії. Саме там відбулася його зустріч з сирійським монахом-несторіанцем на ім'я Бухара. Він визнав молодого Мухаммада як останнього пророка, про якого сповіщалося у всіх попередніх Писаннях. Потім Бухара порадив дядькові Абу-Талібу берегти і охороняти Мухаммада. Цікаво, що охороняти свого племінника Абу-Талібу доводилося від євреїв, «бо Аллах! Якщо вони побачать його, і дізнаються про нього те, що я знаю, вони зроблять йому зло» [6, с. 81].

І юдеї, і християни розглядалися в ранньому ісламі як «Люди Писання». Цим, по-перше, пояснювався динамічний характер ісламського Одкровення і його глибока вкоріненість в авраамічній традиції. По-друге, це дозволяло розробляти апологетичні підходи і активно використовувати їх у полеміці з носіями цих традицій

Висновки. Коротко підсумовуючи, можна навести такі засади формування раннього ісламу: язичницька культура арабських племен Аравійського півострова, релігійні групи, що належали до юдаїзму і поодинокі християнські общини. Вищеперелічені засади суттєво вплинули на суспільні трансформації, що відбувалися на Аравійському півострові, як в до-ісламський, так і ранньоісламський період. Можна стверджувати, що вони стали тим ґрунтом, на якому зароджувалася новітня монотеїстична традиція. Язичницький пантеон Кааби був, насамперед, частиною землеробських культур арабів, і фактично не мав якогось регулюючого елементу по відношенню до способу життя кочівників. До того ж, згідно свідченням того періоду, кочівники не відчували особливого пієтету перед ними. виправити цю ситуацію припало на долю Мухаммада, який почав свою місію в 610 році нашої ери. Пророчий поклик вихідця з племені

курайшитів умовно поділяється на два періоди: меканський і мединський. Якщо перший характеризується моралізаторством, пошуком шляхів спасіння, активним слідуванню юдаїзму, то другий вирізняється становленням оригінальної арабської теологічної думки і жорсткою критикою попередніх релігій Одкровення, в першу чергу – юдаїзму. Ранній іслам зазнав впливу від розрізнених християнських груп, які в цілому не дотримувалися ортодоксальних рішень Вселенських Соборів. За своїм характером вони склали ті неконформістські групи, які були витіснені за межі Візантії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Преславний Коран. Переклад смислів українською мовою / переклад М. Якубовича. Київ : Основи, 2015. 977 с.
2. Andrae T. Mohammed: The Man and His Faith. New York : Harper & Row, 1955. 192 p.
3. Armstrong K. A History of God: The 4,000-Year Quest of Judaism, Christianity, and Islam. New York : Ballantine Books, 1994. 460 p.
4. Cragg K. The Call of the Minaret. Oxford : Oxford University Press, 1964. 376 p.
5. Goldziher I. Introduction to Islamic Theology and Law. Princeton : Princeton University Press, 1981. 320 p.
6. Ishaq I. Sirat Rasul Allah [The Life of Muhammad], trans. A. Guillaume. New York : Oxford University Press, 1980. 860 p.
7. Montgomery W. Bell's introduction to the Quran. Edinburgh : Edinburgh University Press, 1970. 258 p.
8. Rippin A. Muslims: their religious beliefs and practices. 3rd ed. New York, London : Routledge, Taylor and Francis Group, 2006. 371 p.
9. Textual Sources for the Study of Islam / eds. and trans Andrew Rippin and Jan Knappert. – Manchester : University Press, 1986. 209 p.
10. The Future of World Religions: Population Growth Projections, 2010-2050 : Why Muslims Are Rising Fastest and the Unaffiliated Are Shrinking as a Share of the World's Population. URL : <https://www.pewforum.org/2015/04/02/religious-projections-2010-2050/> (дата звернення: 24.10.2021).
11. Wynbrandt J. A brief history of Saudi Arabia. foreword by Fawaz A. Gerges. – 2nd ed. York, Pa : Maple-Vail Book Manufacturing Group, 2010. P. 364.
12. Zwemer S. The Moslem Doctrine of God. American Tract Society, 1905. 124 p.

REFERENCES

1. Yakubovych, M. (2015). *Preslavnyi Koran. Pereklad smysliv ukrainskoiu movoiu [Glorious Quran. Ukrainian translation]* Kyiv : Osnovy [In Ukrainian].
2. Andrae, T. (1955). *Mohammed: The Man and His Faith*. New York: Harper & Row, 1955.
3. Armstrong, K. A. (1994). *History of God: The 4,000-Year Quest of Judaism, Christianity, and Islam*. New York: Ballantine Books.
4. Cragg, K. (1964). *The Call of the Minaret*. Oxford: Oxford University Press.
5. Goldziher, I. (1981). *Introduction to Islamic Theology and Law*. Princeton: Princeton University Press.
6. Ishaq, I. (1980). *Sirat Rasul Allah [The Life of Muhammad]*, trans. A. Guillaume. Oxford: Oxford University Press.
7. Montgomery, W. (1970). *Bell's introduction to the Quran*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
8. Rippin, A. (2006). *Muslims: their religious beliefs and practices. 3rd ed*. New York, London: Routledge, Taylor and Francis Group.
9. Rippin, A., Knappert, J. (Eds). (1986). *Textual Sources for the Study of Islam* Manchester: University Press.
10. The Future of World Religions: Population Growth Projections, 2010-2050: Why Muslims Are Rising Fastest and the Unaffiliated Are Shrinking as a Share of the World's Population. Retrieved from: <https://www.pewforum.org/2015/04/02/religious-projections-2010-2050/>
11. Wynbrandt, J. (2010). *A brief history of Saudi Arabia*. York, Pa: Maple-Vail Book Manufacturing Group.
12. Zwemer, S. (1905). *The Moslem Doctrine of God*. Boston, New York: American Tract Society.

Dankanich Artem Serhiiovych

Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Philosophy
Oles Honchar Dnipro National University
72, Gagarin Avenue, Dnipro, Ukraine
orcid.org/0000-0003-0824-1936

CULTURAL AND CONFESSIONAL CONTEXT OF EARLY ISLAM

According to recent research, by 2050 there will be near parity between Muslims (2.8 billion, or 30% of the population) and Christians (2.9 billion, or 31%), possibly for the first time in history. It is important to note that Islam plays a huge role in political and cultural life not only in the Middle East but also in Europe and even the United States. Muslims have become a prominent social and religious group in Britain, Germany, France, Canada, and Australia. The growth of Muslims in the coming decades will lead to the fact that in about 2050 their number will reach parity with Christians. Such predictions force us to rethink the role of Islam not only in the global but also in the Ukrainian context. The author of the article uses hermeneutic, dialectical, and comparative methods. Their combination reveals the complex processes of formation of early Islam: its theology, practice, and interfaith dialogue. A study of the history and theology of early Islam shows that a special place in its formation belonged to the pagan culture of the Arab tribes of the Arabian Peninsula, Judaism, and Christian groups that were driven out of Byzantium (Nestorians, Monophysites, Monophylites). These contexts became the ground on which the newest monotheistic tradition of Islam was born. Its growth is characterized dialectically. On the one hand, pagans, Jews, and Christians were criticized for following false beliefs (pagans) and distorting the original monotheism (Jews, Christians), on the other – this controversy was the factor in the formation of Muslim identity. Muhammad's prophetic vocation was accompanied by a dualistic series of revelations, which he received in Mecca and Medina. Those suras of the Qur'an that were obtained in the Meccan period were characterized by moral perfectionism and calls for spiritual transformation. It was during this period that the vector of prayer of Muhammad (Jerusalem) and the search for recognition of the young prophet among the Jewish environment was determined. Forced emigration (Hijra) and the subsequent revelations (Medinan suras) demonstrate a turn in relation to Judaism and Christianity, the consequences of which are still felt today.

Key words: *Muhammad, Islam, ummah, context, paganism, Christianity, Judaism, Arabian Peninsula.*